

בא אל התורה

מבט על התפילה, המקרא
ודברי חז"ל

חנן חסן

חֵמֶץ וּמִצָּה

בא אל התבה

מה כל כך נורא ב-חמץ ומה כבר אפשר למצוא ב-מצה?

לקראת חג הפסח, וגם במהלכו, עלולות לחלוף במוחנו השאלות, למה היה הקב"ה צריך "להפיל עלינו" את הסיפור הזה? הלחם כשמו, רך וטעים מאוד ובמיוחד כאשר הוא יוצא מהתנור לח+חם (← לחם) לעומת המצה הקשה, השבירה והיבשה? כאשר התורה מצוה עלינו לאכול מצות בפסח (ביום הראשון לפחות), היא כורכת בציווי גם את הטעם לך, "שבַעַת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בחפזון יצאת מארץ מצרים". לעומת זאת, בהתייחס לאיסור אכילת חמץ, מצויה רק אזהרה חמורה, ועונש חמור בצידה "כי כל אכל חמץ ונקרתה הנפש ההיא מישראל". ואם לא די בכך, האיסור אינו מתייחס רק לאכילה! התורה מוסיפה עליו עוד שני איסורים: הראשון - "ולא יראה לך חמץ...בכל גבלך", והשני - האיסור להחזיק ברשותנו חמץ, אף אם הוא טמון ומוסתר, "שבַעַת ימים שאר לא ימצא בבתים". ציוויים אלה מעוררים אצלנו את האסוציאציה של "כדאי לתפוס מרחק" ממשו מסוכן, כאילו מדובר בחומר "רדיואקטיבי", שהקרינה שלו עלולה לגרום לעיוורון (ולא יראה), חומר שגם הסרתו בכספת, אין בה כדי להועיל (לא ימצא). אם החמץ הוא כה מסוכן ופוגעני, מדוע רובנו ששים במוצאי החג לשוב ולאכול ממנו? האם חל בו שינוי לטובה, מאז ביערנו אותו בערב הפסח?!

יש לכאורה מקום, לבדוק מחדש את הרגלי האכילה שלנו, ולענות על השאלה: מה עדיף לאכול ברוב ימות השנה, האם חמץ, כפי שאנו נוהגים, או שמא נכון לעבור למצה? ערכו הרוחני של מי מהשניים גבוה יותר? היום, כשאנו מביטים מבעד לעדשותיו של חודש ניסן, התשובה הנראית כנכונה ממבט ראשון, היא שבוודאי מצה עדיפה. ולראיה, עובדה היא, שבחג הגאולה אנו מצווים לאכול מצה. המצה זכתה בפי חז"ל גם לכינוי חיבה כמו "מיכלא דמהימנותא" - מאכל האמונה, ו"מיכלא דאסותא" - מאכל הרפואה, בעוד שלגבי החמץ, לא די בכך שאסור לנו לאכול אותו, אלא עלינו גם לבערו.

האם החמץ הוא כה מגונה, חלילה? הרי לגבי קורבן תודה קובעת התורה "על חלת לחם חמץ יקריב קרבנו על זבח תודת שלמי", וללא חמץ, לא ניתן להקריב את קורבן התודה החשוב. נביא להלן מספר דוגמאות המצביעות על יתרונו של הלחם על יתר המאכלים ככלל, ועל יתרונו של לחם החמץ על המצה, בפרט. התורה נמשלה ללחם, המשמש מרכיב מזון עיקרי, כפי שמבקש הקב"ה מעם ישראל "לכו לחמו בלחמי". כאשר מונחים בפני האדם כמה מאכלים שבכוונתו לטעום מהם, קובעת ההלכה סדר קדימות לברכה ראשונה, על פי חשיבותו של המאכל. ברכת הפת קודמת לכל שאר הברכות, מה שמורה על חשיבותה הגדולה, ומי שברך על הלחם, אף פטור מלברך על כל שאר המאכלים. הברכה שאנו מברכים לפני אכילת לחם חמץ, היא "המוציא לחם מן הארץ". אך כאשר מדובר במצה, הנאכלת שלא בפסח, יש הפוסקים שהיא אינה נחשבת כלל לחם, וברכתה "בורא מיני מזונות", הפחותה בחשיבותה.

הברכה היחידה, בה אנו מצווים ישירות מהתורה, היא ברכת המזון, "ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם...ואכלת ושבַעַת וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך". לדעת כל הפוסקים, די באכילה של כזית לחם חמץ (כ-27 גרם), כדי לחייב את האוכל בברכת המזון. לעומת זאת, כאשר מדובר במצה, שלא בפסח, יש פוסקים הקובעים שאין לברך על מידה כזו ברכת המזון. ובכלל, מעצם העובדה שכאשר מוזכר 'לחם' סתם, הכוונה היא לחמץ, אלא אם כן נאמר במפורש אחרת, יוצא שלחם חמץ הוא "פאר המזונות", דבר המחרף את השאלה באשר לייחס "השלילי" לו הוא זוכה בפסח.

כדי שנוכל להשיב, נשתדל לעלות לשורשי המילים 'חמץ' ו'מצה'. שורשו של החמץ הוא ח.מ.צ. ננסה ללמוד על מאפייני החמץ משורשים "אחים" אחרים, הפותחים באותיות ח' מ'. השורש ח.מ.ד - במשמעות של לחמוד, מרמז על רצון לקחת, להיות בעלים על משהו שאינו שלנו. השורש ח.מ.ר - במשמעות של תסיסה ההופכת את התיירוש ליון, "ויין חמר מלא מסך". אחרי שקיבלנו יין, אם לא מונעים המשכת התסיסה, מגיעים לשורש ח.מ.צ - במשמעות של החמצה ("פיספוס" בעגה). היין הופך להיות "חמץ יין", בעל טעם חמוץ. אם נחפש במקרא אחר שימוש בשורש ח.מ.צ, נגלה שיש לו גם משמעות של גזל ולקיחה בכוח משל אחרים, כפי שמבקש דוד המלך, "אלקי פלטני מיד רשע מפך מעול וחומץ". משמעות זו בולטת גם בשורש-האח ח.מ.ס במשמעות של גזל.

ומה הקשר בין הלחם, אף שהוא חמץ, לכל המשמעויות שהבאנו מהשורשים הקרובים? מהו חמץ, ומדוע זכה הלחם למעמד כה גבוה? לחם הוא מאפה הנעשה מקמח של אחד, או יותר, מ"חמשת מיני דגן" בלבד: חיטה, שעורה, כוסמת (הקרויה כיום בטעות כוסמין), שיפון ושיבולת שועל. מה מייחד דגנים אלה מדגנים אחרים, כמו אורז ותיירס למשל? על דרך פנימיות, "חמשת מיני דגן" הנ"ל מאופיינים בכך שהקמח שלהם הוא בעל כושר ספיחה גדול מאוד, לעומת זה של האחרים, כוח המכונה בפנימיות "רצון לקבל". קמח הדגן מסוגל לספוח אליו כמות גדולה יחסית של מים, כאשר לשים אותו. אחרי שהבצק נילוש ומונח בצד, מתחיל תהליך איטי - סופח זמן - של תסיסה, במהלכו ממשיך הבצק וסופח אליו חום וגם אוויר, שבאמצעותם הוא תופח. זהו תהליך החמוץ, ששמו הולם גם את הריח החמצמץ שהבצק מקבל.

ומה עם המצה, משרש מ.צ.ה? שורש זה כמו מייצג את הצד ההפוך. במקום לספוח חומרים נוספים ולתפוח, עניינו של השורש מ.צ.ה הוא צמצום וריכוז, ומשמעותו מיצוי, הוצאה של המיץ או התמצית כמו בשורש מ.צ.ץ. ויש מקום לשאול מה מונע החמצתה של המצה, אם היא מורכבת מאותם החומרים בדיוק, המרכיבים את החמץ? אם נעמת את שתי

המילים 'תִּמְנֵן' ו'מִצָּה'. נגלה כי בכל אחת מהן מופיע צמד האותיות 'מצ', ח-מצ ו-מצ-ה. המילה תִּמְנֵן פותחת באותיות חמ במשמעות של חום, המשפיע על תהליך התמוץ ומזרז אותו. לכן מקובל ללוש את הבצק במים פושרים. מה שאין כן במִצָּה, בה האות ח' נשמטה, ועימה הקידומת חם. בתהליך הכנתה של המצה, חייבים להשתמש במים צוננים דווקא ("מים שלנו"), כדי "לצנן" את תהליך התמוץ. אמצעי אחר למניעת התמוץ הוא הזריזות, ההשתדלות שלא להחמיץ (לפספס) את המועד הנכון לאפייה ע"י קיצור/צמצום, ככל שניתן, של משך הזמן שבין הלישה לאפייה.

עם ישראל נמשל לדגן, "קָדַשׁ יִשְׂרָאֵל לַה' רִאשִׁית תְּבוּאָתָהּ". ליהודי יש נשמה, כלי קיבול רוחני ענק, וגם "רצון לקבל" גדול מאוד, יחסית לעמים האחרים. התמוץ מייצג למעשה את כוח הברכה והריבוי. השורש ב.ר.כ כמו מרמז על מהות הברכה. כל אחת מאותיות השורש ב.ר.ב, היא בעצם כפולה של קודמתה (ב=א+א, ר=ק+ק, נ=י+י). הברכה היא כושר הריבוי וההכפלה של הקיים. ברוחני, מדובר בכושר הלימוד וההבנה ובמיוחד ביכולת לחדש הבנות, לגלות צדדים ייחודיים, להמציא ולהיות פורה ברעיונות וביוזמות. התמוץ וההתנפחות אמורים לבוא מצד הקדושה. ה"רצון לקבל" שניתן ליהודי, לא נועד בעבורו בלבד. היהודי אמור לשמש מעין צינור, המקבל מצד אחד, אך לא כדי לשמור את מה שהוא מקבל לעצמו בלבד, אלא כדי להמשיך ולהפיץ את האור מבעד לפתח השני של הצינור, לקבל על מנת לתת. רמז לגישה זו ניתן למצוא בדברי "רַבֵּן יוֹחָנָן בֶּן זִכָּאי ש"הֲיָה אֹמֵר, אִם לְמִדַּת תּוֹנָה הֲרֵבָה, אֵל תִּחְזִיק טוֹבָה לְעַצְמָךְ, פִּי לְךָ נוֹצֵרָתָּ. (צינור אתה)". התורה שלמדת היא הטובה, ואל תשמור אותה לעצמך בלבד, כי נועדת להפיץ אותה לאחרים.

ניתן להמשיל את תהליך החימוץ גם למנגנון הגדילה וההתפתחות הפיזית של האדם. המנגנון בנוי על התחלקותם של התאים והתרבותם, כדי לאפשר את הגידול הנדרש ואת החלפת התאים שמתו. לאחר פעילות ממושכת של התהליך, קיים סיכון סביר שהמנגנון יתנתק מ"שורשו", ממערכת ההפעלה שלו, ויהפוך להיות מנגנון הפועל לצורך התרבותו שלו, התרבות לשם התרבות, גם שלא לטובת הגוף ולצרכיו. המצב עלול להגיע עד כדי גידולים סרטניים, שהתאים שבהם ממשיכים להתחלק ולהתרבות, למרות שבכך הם מצרים ומכבידים על הגוף עד כדי אובדנו חס ושלום.

ומהו הפתרון לבעיה זו? התורה דורשת מאיתנו בחג הסוכות לקחת ארבעה מינים. אחד מהם הוא "ענף עץ עבות", ענף הדס "משולש", שכנגד כל עלה שבו יוצאים עוד שני עלים משני צידיו, וכך העלים מכסים ומסתירים על הענף. אך במציאות, רבים מעצי ההדס אינם משולשים, אלא הדסים "שסטו", שסטו ואיבדו עם הזמן תכונה זו והפכו להיות "זוגיים" בלבד. תיקונו של הדס שוטה, נעשה ע"י שריפתו של הגזע על הענפים היוצאים ממנו, כדי להחזיר לתחייה את המנגנון המקורי השמור בשורשו (לפעמים נדרשת חזרה נוספת על התהליך), ולאחר טיפול זה, שב ההדס והופך להיות "משולש".

נשוב עתה אל החמץ, הרצוי והמבורך ברוב ימות השנה, המייצג את הדעת שבאדם. לפי המדרש, "עץ הדעת חיטה היה", והיה העץ מיתמר ופריו היה בגדר גלוסקאות (חלות ועוגות אפויות). מקובל גם, שאין התינוק מדבר עד שאוכל פת (חטה=כ"ב, כמספר האותיות באלפבית, מהן נבנות כל המילים). אלא שבעקבות חטא עץ הדעת הפכה החיטה מעץ, לצמח נמוך וחד-שנתי. החטא גם גרם לליקויים בפוטנציה, שעלולים לבוא לידי ביטוי לאורך הזמן. באמצעות מנגנון זוכה אדם לפוריות רוחנית ומשיג תוצאות, הבנות וחיידושים ובכך הוא מקיים את רצון הבורא יתברך, של "פְּרוּ ורְבוּ" גם בלימוד התורה. אלא שתהליך ההחמץ וההתנפחות עלול להוליד אצל האדם רגש של גאווה. הוא מתחיל לייחס את כל ההצלחה שלו לעצמו, ובכך הוא כמו חומץ וגוזל את הקב"ה. כמו הבצק, הוא יושב על זרי הדפנה, מתלהב, נהנה מעצמו, מתנפח ותופש מקום לא לו. בכך הוא מחמיץ את ההזדמנויות לעשות שימוש נכון במה שהקב"ה מזמן לו. מנגנון התמוץ המשתבש והולך, פוגם עם הזמן בניקיון התוצרים, ומתחילים להופיע סיגים. לפיכך דרוש "טיפול תקופתי מונע".

פעם בשנה, עלינו לפעול לניקוי ולטיהור מנגנון התמוץ. אנו חייבים לאמץ "דיאטה", באמצעותה אנו מבערים את החמץ. לשם כך אנו אוכלים מִצָּה המייצגת את השורש, את המקור/המיוצא ללא כל תוספות שהן. הדבר ניכר באות ה' שנוספה למצה (במקום האות ח' שנשמטה). ומסביר האר"י הקדוש שהאות ה' בנויה בעצם מצירוף של האותיות ד' ו' (י' הפוכה), דהיינו היכולת לומר "די" להתנפחות, להצטמצם ולהצטנע. עלי להכיר בכך שאיני אלא שליחו של הקב"ה, והכל מאיתו. לכן, על דרך פנימיות, קרויה המצה "מיכלא דאסותא", דהיינו מאכל הרפואה, שנועד לצורך ריפוי ה"התנפחות". בנוסף, מכונה המצה גם "מיכלא דמהימנותא" - מאכל האמונה, כי היא מרמזת לכך שהלומד אינו מייחס כל יכולת פרטית או עצמית לגילויים ולחיידושים שלו, אלא מייחס אותם לקב"ה בגדר "בְּזַאת יִתְהַלַּל הַמְּתַהַלֵּל, הַשָּׂפֵל וְיָדַע אוֹתֵי", שברור לו שהבנות/חיידושים אלה באו לו מאיתו יתברך והוא זה שפקח את עיניו לראותם. לאחר שבוע של "תיקון" ולאחר שהמנגנון "שופץ" וסולקו כל הגרורות, ניתן לשוב ולעשות שימוש נכון בחמץ המפהר, שימוש על דרך החיוב, מצד הקדושה.

דבר חסידות

כל הצרות שעברו, ושעוברות עלינו, הן "טבילה ברותחין", טבילה המעבירה כל זוהמא (הגעלה). אחרי כן נוכל לקבל את פני האורח שלנו, משיח צדקנו.

(אגרות-קודש אדמ"ר הרי"צ)

שבת שלום ומבורך

פסח כשר ושמח

ח ח ח ח ח ח

אם אתה מעוניין לקבל את הגיליון במייל או במסרון, פנה אל ghananv@gmail.com או לטלפון 052-569-9691